

Dunja BROZOVIĆ-RONČEVIĆ
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb

“STAROEUROPSKA” HIDRONIMIJA

U članku se pokušava objasniti pojam staroeuropskoga jezičnoga sloja s pomoću kojega Hans Krahe objašnjava neprijeporne podudarnosti u imenima voda na širokom i jezično nepovezanom europskom prostoru. Navode se i osnovne kritike pojma jezične “Stare Europe” kao i smjernice za proučavanje staroeuropskoga sloja u hidronimiji na hrvatskom području.

Polazište je svih rasprava o imenima voda toliko puta ponavljana konstatacija da hidronimi predstavljaju najstariji onomastički sloj te da su imena većih i značajnijih rijeka u pravilu starija od imena manjih vodenih tokova. Najznačajniji je poticaj proučavanju vodnih imena na europskom prostoru dao bez sumnje Hans Krahe pretpostavivši staroeuropski hidronimski stratum, koji je nazvao »Alteuropäische Hydronymie«.¹ Pod tim je pojmom podrazumijevao donekle zatvoren jezični sloj, odnosno sustav davanja imena vodama koji je u leksičkom i tvorbenom smislu toliko ujednačen, ponekad i identičan na širokom europskom prostoru, da se, povezavši međusobno razne udaljene europske hidronime mora ustanoviti njihovo zajedničko podrijetlo. Iako su svi ti hidronimi jasno indoeuropskoga karaktera, ne mogu se pripisati nekomu pojedinom indoeuropskom jeziku za koji se zna da se u to doba govorio na području gdje se ime pojavilo. Takozvani staroeuropski stratum, kronološki dijalekatni međustupanj između indoeuropskog zajedničkog prajezika i pojedinačnih zapadnoeuropskih jezika, Krahe precizno smješta u prvi dio drugog tisućljeća pr. K., dakle u razdoblje arheološki određeno kao brončano doba, kada su se prema istoku i jugoistoku već izdvojili i jasno izdiferencirali pojedinačni jezici, primjerice indoarijski, iranski, anatolijski i naravno

¹ Krahe je velik dio svojih znanstvenih radova posvetio upravo ustanovljavanju pojma “staroeuropski” i njegovoj konkretizaciji na prostoru od Skandinavije na sjeveru do donje Italije na jugu, od Baltika na istoku, do Britanskih otoka na zapadu (s mnogobrojnim nerazjašnjivim “rupama”, primjerice u središnjoj Njemačkoj između Odre i Labe). “Balkanski” je poluotok zahvaćen samo u njegovim sjevernim dijelovima. Usp. Krahe 1964:32-33. Njegov učenik, ali i kritičar W. P. Schmid, tu je granicu prema jugoistoku pomakao do rijeke Pripjat’, uz napomenu da su južne i zapadne granice staroeuropske hidronimije i dalje neodređene (Schmid 1980:6-7).

grčki. No čak i pod pretpostavkom da su ostale Kraheove premise točne, datiranje u 2. tisućljeće vjerojatno je prekasno.

Kraheovo je jezično viđenje "Stare Europe" danas uglavnom odbačeno od većine indoeuropeista, iako neki, primjerice Nicolaisen, ističu kako je osnovni problem Kraheovih kritičara što su njegov sustav vodnih imena shvaćali suviše zatvorenim i statičnim, a ne kao svojevrsnu dinamičnu hidronimsku mrežu podložnu promjenama (Nicolaisen 1982). W. P. Schmid, koji je o tom je problemu, odnosno o zajedničkim karakteristikama europskih imena voda, nakon Krahea najviše pisao, smatra da se pod pojmom "staroeuropski" ne radi o jezičnom već o onomastičkom pojmu, o klasi vodnih imena, te da se niz indoeuropski → staroeuropski → pojedinačni jezik nikako ne smije shvatiti kao vremenski slijed jezičnoga razvoja. On ne prihvaća pretpostavljanje "staroeuropskoga" kao mlađeg dijalektalnog indoeuropskog stratuma i smatra da su se preci Anatolijaca, Indoarijaca, Iranaca i Grka odvojili tek nakon pojave "staroeuropske" hidronimije, jer je na europskom prostoru izdvojio neka vodna imena koja se mogu tumačiti samo s pomoću staroindijskoga apelativnog fonda.² Stoga zaključuje da »... staroeuropska hidronimija pretpostavlja jedinstvo svih indoeuropskih jezika, a ne samo jednoga dijela, i istodobno omogućava lokalizaciju tog zajedničkog indoeuropskog jezika koju još treba precizirati« (Schmid 1968:257). Ni Zbigniew Gołąb, koji je u svojoj nedavno objavljenoj monografiji o podrijetlu Slavena veliku pozornost obratio upravo hidronimiji, ne prihvaća staroeuropski kao naddijalekatni indoeuropski stratum i smatra da su se sjeverozapadni praindоеuropski dijalekti tek poslije pomicali prema zapadu, odnosno jugozapadu, te da su tako, ostavši dulje u blizini pretpostavljene indoeuropske pradomovine, očuvali određeni jezični konzervatizam, koji se naknadno odrazio u hidronimiji (Gołąb 1992:220-221).

Nakon Kraheova definiranja pojma staroeuropskoga, hidronimska su proučavanja raznih europskih područja nastojala ne samo dati nove dokaze u prilog ili protiv staroeuropskoga jezičnog sloja, već se pokušalo i preciznije teoretski odrediti što se pod tim pojmom treba podrazumijevati.

W. P. Schmid podvrgao je kritici mnoge Kraheove postavke i ujedno dao neke teoretske odrednice koje imena voda moraju zadovoljavati da bi se mogla smatrati staroeuropskima (Schmid 1972:4):

1. Imena tih rijeka ne mogu se objasniti iz nekog pojedinačnog europskog jezika koji se govorio na njihovim obalama.

2. Sastoje se od jednog leksema strukture K_1eHK_2 - kojemu semantički sadržaj može biti opisan riječima za 'vodu', 'teći' i sl. ili neki pridjev koji označuje boje tipične za vodu.

² W. P. Schmid nastavio je sustavno proučavati indoeuropsko naslijeđe u europskoj hidronimiji i ustanovio da npr. staroindijski apelativ *sindhu* 'rijeka' stoji u hidronimima *Sin*, pritok Majne, *Shannon* u Irskoj i *Sinn* u Sutherlandu. Istim je postupkom Nicolaisen, sustavno proučivši britansku hidronimiju, ustanovio prisutnost indoeuropskog elementa u Britaniji prije no što su Kelti došli na taj prostor, odnosno da za mnoga imena koja su bez sumnje etimološki i morfološki indoeuropska po karakteru, nedostaju leksičke veze u keltskome (Nicolaisen 1982:141-146).

3. Na te lekseme mogu doći određeni sufiksi čija se starost s jedne strane određuje lingvističkom analizom, a s druge geografskom rasprostranjenosti.

4. Fleksioni elementi koji dolaze na te tvorbene sufikse mogu naravno biti prilagođeni danostima pojedinačnoga jezika.

5. Među pojedinim imenima, bez obzira jesu li nađena na istoku, zapadu, sjeveru ili jugu Europe, ustanovljavaju se stroga pravila korespondencije, tako da se smije govoriti o jednom imenskom području.

6. Leksemi i sufiksi daju se objasniti iz indoeuropskog korijenskog korpusa i iz indoeuropskih tvorbenih pravila.

Imena također moraju imati određenu morfološku strukturu koja po njemu glasi: leksički element (L) + element za tvorbu riječi (M1) + fleksijski element (M2), pri čemu L ne može biti riječ već uvijek korijen, a $M1 + M2 \neq \emptyset$ (W. P. Schmid 1981:7). Prema tomu, u hidronimima nema korijensko-suglasničkih osnova niti u raznim odrazima istih imena možemo očekivati korijenski gramatički prijevoj. Popis korijena koje možemo očekivati u tvorbi staroeuropskih hidronima nije cjelovit, a još je manje cjelovit inventar tvorbenih sufikasa u izvedenim imenima koja imaju strukturu indoeuropskih imenica, participa ili pridjeva.

Iako još uvijek nema sustavnih rezultata hidronimskih istraživanja za mnoga europska područja, pa tako na žalost ni za hrvatsko, prema raspoloživoj se građi može ustanoviti vrlo nepravilna rasprostranjenost i korijena i sufikasa. Schmid međutim ističe da se za različite tvorbe može ustanoviti stanovito spajanje leksičkih i morfoloških elemenata na području Baltika, gdje se te tvorbe mogu pratiti i u povijesnim baltičkim jezicima, što na drugim europskim prostorima nije moguće. Stoga zaključuje da se upravo na prostoru Baltika mora tražiti središte takozvane staroeuropske hidronimije, ali i ukazuje na opasnost od svojevrsnoga panbaltizma, kao što su Pokorny, a donekle i Krahe, svojedobno zapali u panilirizam.

Rasprostranjenost tvorbeno srodnih imena na međusobno nepovezanom europskom prostoru jedan je od bitnih elemenata kojim se pojedino ime uvrštava u sustav staroeuropske hidronimije. Prvotni koncept "stare Europe" kako ga je osmislio Krahe nije, izuzev jednim malim dijelom, uključivao područja koja se uzimaju za pretpostavljenu slavensku pradomovinu. Dijelom je to uvjetovano činjenicom da Krahe nije s jednakom pozornosti proučavao slavensku hidronimiju niti je u dovoljnoj mjeri uvažavao rezultate već tada objavljenih slavističkih radova, u prvom redu J. Rozwadowskoga i T. Lehr-Spławińskoga. U jezičnom je pogledu staroeuropski obuhvaćao buduće keltске, germanske, italske, baltičke jezike te preširoko zamišljen "ilirski" jezik. I Schmid je prvotno, pod utjecajem Krahea, isključivao slavenske prostore, ali je potom, nakon uvida u rezultate opsežnih istraživanja J. Udolph, u sustav staroeuropske hidronimije uvrstio i slavenski prostor do rijeke Pripjat'. Udolphova su istraživanja naime pokazala da slavenski element ne samo da ima udjela u staroeuropskoj hidronimiji, već da se s pomoću njega, i naravno baltičkoga elementa, mogu vjerojatno preciznije opisati neki tvorbeni modeli indoeuropskoga obrasca davanja imena vodama.³

³ J. Udolph nije kao mnogi drugi lingvisti u potpunosti odbacio mogućnost postojanja jednog

Krahe se nije posebno bavio određivanjem statusa baltoslavenske jezične zajednice na temelju hidronimskih podataka, odnosno naziva za vode. Dapače, upravo njegovo izostavljanje slavenskog elementa unutar staroeuropske hidronimije moglo bi se koristiti kao dokaz protiv postojanja baltoslavenske zajednice, budući da se upravo kod baltičkih jezika, za razliku od slavenskih, najjasnije može pratiti prijelaz od staroeuropskih k pojedinačno jezičnim imenima. J. Udolph (1979a), podvrgavajući dijelom kritici neke Kraheove postavke, prvenstveno o pitanju slavenskoga udjela u staroeuropskoj hidronimiji, nastojao je prema prvotnim vodnim nazivima rasvijetliti i neka pitanja baltoslavenske etnojezične zajednice, što nije predmetom ovoga rada.

U staroeuropskoj hidronimiji pa tako i u praslavenskoj, najstariji se imenski sloj tvori od osnovnih riječi za vodu, prvenstveno za tekuću vodu kao što su rijeka, potok, izvor, tok (odnosno korijeni glagola 'teći/trčati'), potom jezero, močvara, bara, lokva, voda i sl. Oni lingvisti koji osporavaju postojanje "staroeuropskog" sloja u hidronimiji, izvode najstarije europske hidronime, odnosno imena najvećih europskih rijeka izravno iz indoeuropskih naziva za vodu i njezin tijek.⁴ Mnoštvo apelativnih osnova u indoeuropskom i praslavenskom leksičkom korpusu koje su svojom semantikom na neki način vezane uz vodu, svjedoči o vrlo pomnom promatranju i opažanju prirode i njezinih fenomena. Neki od tih vodnih naziva danas su sasvim nepoznati u leksiku, a nisu ni našli odraza u hidronimima, već u imenima mjesta ili zemljišta.

Tvorbene su podudarnosti hidronima ponekad tolike da se ne mogu objasniti samo izvođenjem iz istog indoeuropskog korijena ili leksičkim odrazom slične prirode vodenoga toka, odnosno sličnim prirodnim okruženjem. Stoga je jedno od ključnih pitanja pri proučavanju staroeuropske hidronimije ustanoviti koje su se oznake staroeuropskog hidronimikona prenosile. Neki su se europski hidronimi održali tisućljećima, dok su na nekim područjima bili izloženi češćim mijenama, što je u pravilu uzrokovano nejezičnim faktorima.

Do pojave Udolphove monografije nije se u slavistici pokušalo sustavno obraditi slavenske vodne apelative prema obrascu proučavanja "staroeuropske" hidronimije. On je naravno osobitu pozornost posvetio praslavenskomu sloju odnosno općeslavenskim vodnim nazivima s pomoću kojih je pokušao odrediti mjesto slavenskoga elementa unutar staroeuropskoga. Općeslavenskim apelativima Udolph smatra one koji su potvrđeni prije godine 1000, a mogu se potvrditi u barem jednom jeziku od sve tri uobičajeno definirane⁵ slavenske podgrupe (istočne, zapadne ili južne). Toj skupini pripada gotovo polovica svih obrađenih vodnih apelativa, a sustavno ih je obradio osamdesetak

staroeuropskog stupnja u razvoju europskih jezika, već je nastojao da ga se prihvati kao manje krut pojam i proširi i na praslavenski jezik. Usp. Udolph 1980:25.

⁴ Tako V. Georgiev ne prihvaća staroeuropski jezični međustupanj i imena europskih rijeka izvodi izravno iz indoeuropskih korijena koji označavaju vodeni tijek, kao primjerice teći, trčati i sl. (Georgiev 1961, 1966).

⁵ Na temelju svojih opsežnih proučavanja slavenske hidronimije Udolph ističe mogućnost nekih izmjena te klasične podjele slavenskih jezika.

Ističe kako ponekad tek proučavanje razmještaja rasprostranjenosti sasvim različitih tvorbenih modela zabilježenih hidronima može pokazati da je neki apelativ, koji se smatra praslavenskim ili općeslavenskim, pripadao samo jednoj od slavenskih grupa jezika, a da su ga ostali slavenski jezici tek naknadno preuzeli (Udolph 1979a:53-54).

Čini se očitim da su u ranim fazama Indoeuroljani u svojim već individualiziranim jezicima sačuvali osnovne zajedničke postupke i što se tiče semantičko-leksičkog repertoara i što se tiče njegova tvorbeno-morfološkog oformljavanja. Stanovita je zajednička "staroeuropska" fizionimija zapravo iluzija jer s jedne strane u okviru staroeuropske hidronimije nalazimo glasovne razlike za koje nemamo nikakva dokaza da su se naknadno razvile na "staroeuropskoj" podlozi, a da ne potječu već otpočetka od individualiziranih jezika. S druge strane, ako se moglo dogoditi da u europskim geofizičkim uvjetima praslavenski tek naknadno, nakon boljeg upoznavanja uđe u "staroeuropsko društvo", otkud nam onda pravo za pretpostavku da u indoeuropskim gramama koje su se prethodno izdvojile odlaskom na istok i jugoistok ne bismo, kada bismo bolje poznavali njihovu staru hidronimiju, našli iste tvorbene i leksičke modele kao u staroeuropskoj hidronimiji (isključivši pritom, naravno, geofizičke i druge ekstralingvističke razloge). Prema tome, umjesto o staroeuropskoj hidronimiji treba govoriti o najstarijim indoeuropskim hidronimskim modelima i postupcima te otkrivati (balto)-slavenske specifičnosti i inovacije.

Što se tiče hrvatskoga i čitavoga južnoslavenskog prostora, polazeći od činjenice da južni Slaveni nisu autohtono stanovništvo na područjima gdje danas obitavaju, osobitu pozornost treba posvetiti proučavanju južnoslavenskih vodnih apelativa u hidronimima zapadnog i istočnog slavenskoga područja. Postojanje tih apelativa ne svjedoči da južni Slaveni potječu s područja gdje su pronađeni njihovi odrazi u imenima već su ti apelativi odraz praslavenskog jezičnog stupnja i mogu nam pomoći pri preciznijem određivanju hrvatske pradomovine i putova migracija.

LITERATURA

- Georgiev 1961 V. Georgiev, Die indoeuropäische Herkunft der ältesten Flußnamen der Balkanhalbinsel, PICOS 6, München 1961, 308-310.
- Gołąb 1992 Z. Gołąb, *The origins of the Slavs. A linguist's view*. Columbus, Ohio.
- Krahe 1954 H. Krahe, *Spache und Vorzeit*. Quelle & Meyer, Heidelberg.
- Krahe 1962 —, Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, *Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse*, Jg. 1962, Nr. 5, Mainz. 1963.
- Krahe 1964 —, *Unsere ältesten Flussnamen*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Nicolaisen 1982 W. F. H. Nicolaisen, Thirty years later: Thoughts on a viable concept of an old European hydronymy. *Festschrift für J. Hubschmid zum 65. Geburtstag*, München 1982, 139-148.
- Rozwadowski 1948 J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*. Kraków.

- Schmid 1968 W. P. Schmid, *Alteuropäisch und Indogermanisch*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Geistes- und Sozialwissenschaftliche Klasse 1968, Nr. 6, Wiesbaden 1968, 243-258.
- Schmid 1972 —, Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. *Indogermanische Forschungen* 77, 1972, 1-18.
- Schmid 1979 —, Urheimat und Ausbreitung der Slawen, *Zeitschrift für Ostforschung*, 28/3, Marburg/Lahn 1979, 405-415.
- Schmid 1981 —, Die alteuropäische Hydronymie. Stand und Aufgaben ihrer Erforschung. *Beiträge zur Namenforschung*, 16/1, 1981, 1-12.
- Schmid 1987 —, 'Indo-European' — 'Old European' (On the Reexamination of two linguistic terms), *Proto-Indo-European — Studies in Honor of Marija Gimbutas*, Washington, 322-338.
- Топоров—Трубачев 1962 В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*. Москва.
- Трубачев 1968 О. Н. Трубачев, *Названия рек правобережной Украины. Этимология. Этническая интерпретация*. Москва.
- Udolph 1979a J. Udolph, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. U: *Beiträge zur Namenforschung*. N. F., Beiheft 17, Heidelberg.
- Udolph 1979b —, Zum Stand der Diskussion um die Urheimat der Slaven. *Beiträge zur Namenforschung* 14/1, 1979, 1-25.
- Udolph 1980 —, Alteuropa an der Weichselmündung. *Beiträge zur Namenforschung* 15/1, 1980, 25-39.

OLD-EUROPEAN HYDRONYMY

Summary

In this paper the author tries to explain the meaning of the term »Old-European/alteuropäisch«. By this term Hans Krahe explained correspondences that he had noticed in the names of waters in different and linguistically unrelated European linguistic zones. Some critical opinions on this subject are also discussed. Finally, the importance of analyzing the oldest hydronymic stratum for the ethnogenesis and migration movements of the Croats has been pointed out.